

Naujos knygos

ATVAIZDO GYVASTIS. ŠVČ. MERGELĖS MARIJOS STEBUKLINGŪJŲ ATVAIZDŲ PATIRTIS LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE XVII–XVIII a.

Tojana Račiūnaitė

Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014, 534 p.

numato, kad bus rašoma apie kažkokią savitą gyvybės formą turinčius atvaizdus ir apie tai, ką jie „patyrė“ ar kaip buvo „patiriami“ Lietuvoje XVII–XVIII amžiuje. Perskaitę visą knygą įsitikiname, kad tai nėra vien pavadinime užfiksuotas poetinis įvaizdis. Visas mokslinis tekstas – struktūra, pasirinkti temos aspektai, metodologinė prieiga, teiginių formuluotės ir vertinimai – orientuotas taip, kad perteiktų mums stebuklinguosius Švč. Mergelės Marijos atvaizdus kaip augantį, besimainantį, aplinką veikiančią, taigi gyvą reiškinį, kuris ne tik gali būti aprašomas ir vertinamas, bet netgi pats galėjo ir gali kurti santykį ir veikos lauką.

Manau, kad tai yra Lietuvos sakralinio meno tyrimų kontekste išskirtinio dėmesio verta knyga. Ji paveiks kiekvieną, rašantįjį Lietuvos kultinių atvaizdų ir apskritai religinės kultūros istorijos tema. Ir ne tik todėl, kad joje į vieną sutelktos žinios apie svarbiausius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Dievo Motinos paveikslus ir skulptūras, kad joje panaudota ir sistemingai išdėstyta daugybė kokybiškų iliustracijų, kuriose galime išvysti žinomus ir mažai ar visai nežinomus kūrinius. Labai svarbu tai, kad T. Račiūnaitė ėmėsi nelengvos užduoties visapusiškai apžvelgti kultinio, šiuo atveju – Dievo Motinos, atvaizdo fenomeną: aptarti tokių kūrinių atsiradimą, atradimą, atpažinimą, gerbimą, garsinimą, ikonografiją, jų kartotes, atnaujinimą, apsupty, puošimą, stebuklingumo raišką, santykį su aplinka ir tikinčiaisiais. Šios požiūrio kryptys aiškiai ir atvirai tarsi veduoklė išskleistos jau knygos turinyje, o svarbiausieji tyrimo uždaviniai išdėstyti knygos įvade. „Siekta ne pateikti dar vieną Marijos stebuklingųjų atvaizdų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje panoramą, bet atverti svarbiausius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės santykių su tokiais atvaizdais aspektus“ (p. 26–27). Nors kai kurie knygoje aptarti atvejai ir atvaizdo „gyvasties“ patyrimai jau buvo kitų autorių pastebėti ir analizuoti (pvz., Loreto namelio ir skulptūros kopijos¹), tačiau tyrimo objektų ir požiūrio taškų visuma sutelkta pirmą kartą. Knygoje esama labai daug originalių įžvalgų, o dar daugiau tokių, kurias lyg ir buvo galima užčiuopti tarp eilučių kitų autorių tekstuose, tačiau tik šioje knygoje jos tapo artikuliuotos ir įgavo aiškiai suformuluotos minties pavidalą. Galima paminėti knygoje iškeltą Europoje garsių maloningųjų atvaizdų ikonografijos atpažinimo XVII–XVIII a. klausimą (p. 233–234) arba pastebėtą stebuklingųjų Švč. Mergelės Marijos atvaizdų ryšį su šventųjų relikvijų rinkiniais: „relikvijos tarsi sodrino Švč. Mergelės Marijos atvaizdų kultą, siejo juos su pačia šventove“ (p. 334).

Labai reikšminga tai, kad T. Račiūnaitė atmetė tradicinei dailėtyrai svarbų estetinį atvaizdų vertinimo kriterijų. Jau įvade aiškiai ir ryžtingai LDK kultiniai atvaizdai atskirti nuo „meno

1 Surdokaitė, G. Loreto Švč. Mergelės Marijos kartotės Lietuvoje. *Religinės kultūros paveldo studijos*. T. 3: *Virgo Venerabilis. Marijos paveikslas Lietuvos kultūroje*. Sud. G. Surdokaitė. Vilnius: LKTI, 2011: 128–146.

reiškinių lauko“. Akcentuojama, kad tai „kažkas kito“, naudojamosi Hanso Beltingo „meno iki meno“ samprata, Georges'o Didi-Hubermano „gyvojo atvaizdo“ paradigma (p. 16–19). Irena Vaišvilaitė, Regimanta Stankevičienė, Rūta Janonienė, Arūnas Sverdiolas ar kiti mokslininkai jau buvo pastebėję ir aptarę meno ir religijos paribyje išaugusios LDK sakralinės dailės specifiką², tačiau T. Račiūnaitė šį kūrinių sandaros ir suvokimo savitumą pavertė Švč. Mergelės Marijos stebuklingųjų atvaizdų tyrimo išėjties tašku ir, atsiribojusi nuo meninės vertės ir stiliaus klausimų, susikonstravo tarpdalykinę prieigą kultinio atvaizdo fenomenui tyrinėti.

Metodo privalumas ir platus akiratis atsiskleidžia nagrinėjant pačius įvairiausių stebuklingojo objekto ir jo veikos aspektus: jėzuito Joanne'o Drews 1684 m. leidinį *Methodus peregrinationis* (p. 208–223), votų tipus ir jų dovanojimo tradiciją (p. 340–358), votyvinius gestus (poskyris „Tarpasmeninis ryšys ir votyvinis gestas“ (p. 145–148)), Romos *Santa Maria Maggiore* ikonos sekinius (p. 241–247). Dailėtyrininkės profesionalumas ir mokslinė kompetencija ypač akivaizdūs šventųjų atvaizdų ikonografijos atmainų ir pokyčių svarstymuose. Nors „ikonos“ ir „romietiško“ atvaizdo kaitos XVII–XVIII a. tema knygoje neišplėtota, tačiau akivaizdu, kad užčiuopti labai svarbūs šio reiškinių egzistavimo taškai (p. 280).

Kaip jau minėta, vienas knygos privalumų – surinkta gausi medžiaga apie svarbiausius Dievo Motinos atvaizdus Lietuvoje: vieni paveikslai ir skulptūros aptarti išsamiau, atskiruose skyriuose, kiti tik kelis sykius paminėti vienu ar kitu nagrinėjamos temos aspektu. Nuodugnesni, atskirais skyriais pateikti kai kurių Švč. Mergelės Marijos reprezentacijų pristatymai nėra savitiksčiai. Konkretūs atvejai išskirti dėl ryškiau ir intensyviau pasireiškusių „gyvastingumo“ aspektų, kaip antai – Kodenio Dievo Motinos paveikslas ir Valkininkų statula nagrinėti atvaizdo ir šventųjų relikvijų santykio kontekste, o Trakų ir Lukiškių bažnyčių maloningieji paveikslai pasirinkti pavyzdžiu skyriuje, aptariančiame kultinių paveikslų ikonografijos kaitą tarp bizantinės ikonos ir lotyniško atvaizdo. Knygos gale yra šimto šešiolikos tebegebiamų, šventovių altoriuose esančių, taip pat primirštų ir netgi prarastų Švč. Mergelės Marijos atvaizdų katalogas, kuriame kūrinius reprezentuoja nedidelė jo (arba jo graviūros) reprodukcija, esama / buvusi gerbimo vieta ir bažnyčia, sukūrimo arba atsiradimo šventovėje data ir pagrindinė bibliografija. Tarp jų esama ir tokių, kurių bibliografija užsibaigia kapucinų istoriko Edvardo Novakovskio 1902 m. leidiniu (Čerėjos, Krasnyburo, Oršos, Nesvyžiaus bažnyčių paveikslai) ar netgi apsiriboja dominikono Grigaliaus Šymako 1755 m. veikalu (Gardino, Trakų, Valeukos dominikonų bažnyčių paveikslai)³. Taigi, šie kūriniai, nepaisant savo buvusios reikšmės, nebuvo žinomi arba yra menkai žinomi lietuvių dailėtyrininkams ir istorikams.

Dėl išsikeltų uždavinių sudėtingumo ir tyrimo naujoviškumo visgi yra keli tyrimo kokybės nenuvertintants netikslumai, o kaip svarbesnį trūkumą įvardyčiau kai kurių skyrių ir tekso vietų

2 Vaišvilaitė, I. Kopijavimo ir pavyzdžio problema XVII a. Lietuvos dailėje. Kelios pastabos apie XVII a. Lietuvos meninę sąmonę. *Menotyra*. 1988. 16: 19–25; Stankevičienė, R. Kai kurie Lietuvos XVII–XIX a. religinės dailės sąlyčio su Europos krikščioniškąja kultūra aspektai. *Europos dailė: lietuviškieji variantai*. Sud. A. Aleksandravičiūtė. Vilnius, 1994: 139–172; Janonienė, R. Dailės samprata. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*. Sud. V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila. Vilnius: Aidai, 2001: 129–139; Sverdiolas, A. LDK dailė: keli metodologiniai klausimai. *Apie pamėklinę būtį*. Vilnius: Baltos lankos, 2006: 29–47.

3 [Edward Nowakowski]. *O cudownych obrazach w Polsce Przenajświętszej Matki Bożej wiadomości historyczne, bibliograficzne i ikonograficzne przez X. Wacława z Sulgostowa kapucyna*. Kraków: W. L. Anczyc i Spółka, 1902; Jozef Tomasz Grzegorz Szymak. *Prerogatywa Zakonu Kaznodziejskiego z Faworów, lask y dobrodziejstw osobliwszych, sobie od swej Matki y Opiekunki, Nieba y Ziemi Królowey SS. Maryi Panny dotąd świadczonych z Kronik domowych zebrana <...>*. Wilno: w druk. J. K. M. WW. XX. Franciszkanów, 1755.

neišbaigtumą – pasitaiko silpnai argumentuotų, hipotetiškų teiginių, kartais mintis taip ir lieka neišplėta, tarsi nužymėta punktyru. Pavyzdžiui, aptariant provaizdžiu paremtą atvaizdo stebuklingumą (p. 46–50), mano manymu, iškrypstama iš konstruktyvios analizės rėmų ir kuriamas ne tiek mokslinis tekstas, kiek poetinis, gausiai rašytinių šaltinių ir kitų autorių mintimis paremtas pasakojimas, kurio fragmentiškumas ne autorei, bet skaitytojui kelia uždavinį susieti visą informaciją į kažką liudijančių argumentų visumą. Akivaizdu, kad T. Račiūnaitė susipažinusi su didžiuliu kiekiu skirtingo laiko ir skirtingiausio pobūdžio tekstų, kurių citatos kartais išblaško ir paklaidina mintį, kaip kad paminėta vaizdi, bet tyrime tęstinumo neturinti XVII a. ispanų dramaturgo Lope de Vega metafora, šventųjų atvaizdų tapytojus pavadinanti „šventais dangaus medžiotojais“ (p. 50). Abejonių kelia ir kai kurios teiginius grindžiančios analogijos, pavyzdžiui, idėja stebuklingą atvaizdų atradimą gamtoje, medžiuose, upėse susieti su Algirdo Juliaus Greimo veikaluose minimomis aitvarų ir kaukų radimosi, galios ir veikimo zonomis (p. 71). Tam tikrų paralelių išvelgti galima, tačiau, kaip viename interviu teigė Umberto Eco, paralelių rasti labai lengva: „jeigu duotumėte man penkiasdešimt dolerių, parašyčiau esė apie mūsų laikų panašumą su neandarteliečių era“⁴. Čia pat būtina pažymėti, kad įspūdį darantis tyrime panaudotos mokslinės literatūros ir rašytinių šaltinių kiekis tikrai nėra trūkumas, bet akivaizdus (ir pasirinktam metodui neišvengiamas) privalumas, leidžiantis mokslininkei konstruoti savąjį XVII–XVIII a. religinės dailės suvokimą. Kai kurių teksto vietų neišbaigtumą siečiau su visiems gerai pažįstamais mokslo projektinio finansavimo trūkumais – laiko stoka.

Būtina užsiminti, kad tai yra graži knyga (dailininkas – Gedas Čiuželis). Klasikinis tamsiai rudas, bet ugninius rūdžių spalvos priešlapius viduje slepiantis viršelis, matinis gelsvoko atspalvio popierius, tekstą pajavirinantys rusvo šrifto intarpai, disciplinuotas iliustracijų ritmas, seną leidinį primenantis dukslus jų tonas ir spaudos kokybė knygai suteikia moksliniam veikalui reikalingo kuklaus solidumo, o kartu traukia ją vartyti, tyrinėti iliustracijas bei menkiausias jų detales.

Pabaigos žodyje T. Račiūnaitė, pasitelkdama G. Didi-Hubermano autoritetą, rašo, kad kultinis atvaizdas „ne pamatomas, bet patiriamas kaip vaizdinės raiškos plotmė, kaip vizualumas, kuris apgaubia žiūrovą su visa savo apsuptimi, atspindžiais, šešėliais, paviršių faktūromis ir kvapais“ (p. 448). Mokslininkei iš tiesų pavyko perteikti tokį daugiabriaunį, jautriai niuansuotą stebuklingųjų Švč. Mergelės Marijos atvaizdų suvokimą ir, neabejoju, įtvirtinti jį Lietuvos moksliniame diskurse. Neaprėpiamus LDK dailės tyrimų horizontus atverianti T. Račiūnaitės knyga yra reikšmingas įvykis ne tik glaudžiam dailėtyros pasaulyje. Būtų tikrai keista, jeigu autorės pasirinktas platus temos spektras nepaliestų kitų LDK baroko epochos mentalitetą ir religingumą nagrinėjančių humanitarinių mokslo sričių, o atsiradus galimybei knygą išversti, nerastų atgarsio kitų šalių tyrimuose.

Dalia Vasiliūnienė

⁴ Eco, U. Kintanti kultūra, kritinis mąstymas ir juoko galia (pagal *The Paris Review* parengė Lina Žukauskaitė). *Bernardinai*. 2016 02 25. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-08-29-umberto-eco-kin-tanti-kultura-kritis-masty-mas-ir-juoko-galia/65868>.